

Study of Double Sided Discourse In The "Blue Mondays of The Month" and "For Whom The Bell Tolls" Novels

Fahimeh Shafiee^{*}, Zahra Ghoroghi^{}**

Hengameh Ashoori^{*}**

Abstract

Double-voiced discourse, one of the concepts in Bakhtin's theory of polyphony, focuses on the author's voice in a novel and its manifestation through techniques such as stylization, parody, oral discourse resonance, and hidden polemic discourse. This comparative study examines Mohammadreza Kateb's "Blue Mondays of the Month" and Ernest Hemingway's "For Whom the Bell Tolls" to uncover how the authors' ideological perspectives are reflected in their texts. The research employs a descriptive-analytical method, relying on library resources. Findings reveal that both authors use character naming to convey their viewpoints: in Kateb's novel, the name "Baba" signifies his heroic stature, while in Hemingway's work, naming carries political connotations. Parody is evident in the sniper's nonchalant behavior in Kateb's depiction of war, contrasting with its sanctity, and in Hemingway's portrayal of romantic love amidst war's chaos. Oral discourse in the Iranian novel highlights Baba's vulnerabilities, whereas in the American novel, it addresses the essence of killing in war and prioritizing party interests. Hidden polemic discourse manifests in Kateb's work as

^{*} Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Tehran North Branch, Tehran, Iran, fahimossadatshafiee@gmail.com

^{**} Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Tehran North Branch, Tehran, Iran (Corresponding Author), z_ghoroghi@iautnb.ac.ir

^{***} Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Tehran North Branch, Tehran, Iran, hengamehashoori@gmail.com

Date received: 08/07/2024, Date of acceptance: 05/02/2025

Baba's charismatic voice emerges in the engineer's words, while in Hemingway's novel, Pilar's and Pablo's commanding voices subtly influence the text. Furthermore, Robert's voice embodies the discourse of the Republican Party. This study highlights how cultural considerations in Kateb's novel and political themes in Hemingway's work are subtly embedded within their texts.

Keywords: Bakhtin, Double-voiced discourse, Stylization, Parody, Oral discourse resonance, Hidden polemical discourse.

Introduction

Double-voiced discourse is a term introduced by Bakhtin in his theory of polyphony. It highlights how an author's voice interacts with other voices in a novel, creating a multi-layered narrative that allows multiple perspectives to coexist. This interaction is achieved through techniques such as stylization, parody, oral discourse resonance, and hidden polemic discourse, enabling authors to embed their ideological viewpoints while giving space to other voices. War novels encapsulate ideological perspectives and moral conflicts, reflecting both their time and universal themes of humanity and survival. The genre of war literature represents conflicting ideologies. Authors often draw from personal experiences or their positions on war to inform their works. Mohammadreza Kateb's "Blue Mondays of the Month" and Ernest Hemingway's "For Whom the Bell Tolls" are two war novels that, despite distinct cultural and historical contexts, employ similar strategies to convey ideological perspectives. Kateb's novel, set during the Iran-Iraq War, reflects cultural and religious undertones, while Hemingway's novel, set during the Spanish Civil War, emphasizes political and existential themes. This study explores how these authors use double-voiced discourse techniques to embed their voices within their works.

Materials & Methods

The research adopts a descriptive-analytical approach, relying on library resources for textual analysis. This method involves a close reading of the two novels to identify instances of double-voiced discourse, such as stylization, parody, oral discourse resonance, and hidden polemic discourse. By comparing these techniques across the two texts, the study uncovers how Kateb and Hemingway reflect their ideological viewpoints through their narrative structures.

Discussion & Result

In accordance with Bakhtin's theory, double-voiced discourse is evident in both novels, where the authors employ various techniques to assert their voices while allowing other perspectives to coexist. The following sections elaborate on these techniques as they appear in the two texts:

Stylization involves the deliberate use of a narrative style to reflect the author's viewpoint. In "Blue Mondays of the Month", Kateb employs stylization through the name "Baba," signifying a paternal and heroic figure. This name establishes Baba's authority and moral stature while reflecting the cultural emphasis on leadership and sacrifice during the Iran-Iraq War. Hemingway's naming of Robert Jordan as "English" carries political implications, reflecting the geopolitical dynamics of the Spanish Civil War.

Parody critiques dominant ideologies. In Kateb's novel, the sniper's nonchalant behavior contrasts with the sanctity often ascribed to war, subverting traditional heroism. In Hemingway's work, parody manifests in Robert's romantic relationship with Maria amidst the chaos of war, underscoring the absurdity of seeking personal fulfillment in a setting defined by destruction.

The sniper's behavior challenges the glorification of war, emphasizing dissonance between individual actions and collective ideals. Similarly, Hemingway's depiction of Robert and Maria critiques romanticized notions of heroism, suggesting personal connections remain incongruous with the larger context of war.

Oral discourse resonance captures voices that echo beyond the immediate text. In "Blue Mondays of the Month", Baba's vulnerabilities are subtly interwoven into the narrative, revealing a character grappling with personal and societal expectations. Conversely, Hemingway's novel explores the philosophical implications of killing in war, juxtaposing individual morality against political imperatives.

Baba's struggles with infertility and his emotional distance from his wife highlight internal conflicts paralleling the external chaos of war. Hemingway's Robert reflects on the morality of killing, offering commentary on war's dehumanizing effects and ethical dilemmas faced by soldiers.

Hidden polemic discourse emerges when an author's voice infiltrates character interactions. In Kateb's novel, the engineer's discourse reflects Baba's influence, blending sympathy with authority. Similarly, in Hemingway's work, Pilar's and Pablo's voices reveal power dynamics. Pilar's commanding tone reflects her leadership, while Pablo's insecurity underscores the fragility of hierarchical structures in war.

The engineer's reverence for Baba underscores the latter's role as a moral compass. Pilar's assertiveness and Pablo's insecurity create a microcosm of ideological conflicts, illustrating how personal relationships are shaped by broader war contexts.

Kateb's novel reflects Iran's cultural ethos during the war, emphasizing themes of sacrifice, honor, and collective identity. Hemingway's work explores political intricacies of the Spanish Civil War, focusing on individual agency and existential dilemmas. These differences highlight how cultural and historical contexts influence narrative strategies.

Conclusion

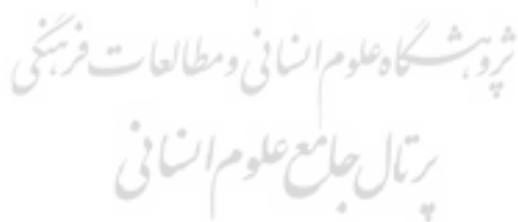
This study demonstrates that double-voiced discourse embeds authors' ideological perspectives within narratives. In "Blue Mondays of the Month", Kateb uses stylization, parody, oral discourse resonance, and hidden polemic discourse to reflect cultural values and critique the sanctity of war. Similarly, Hemingway employs these techniques to explore political themes and moral complexities of conflict. By examining these novels through Bakhtin's lens, this research underscores the interplay between authorial voice and narrative structure, offering insights into the cultural and political dimensions of war literature.

Bibliography

- Bakhtin, M. (2005). *Aesthetics and Theory of the Novel*, translated by Azin Hosseinzadeh. Tehran: Art Research and Studies Center. [in Persian]
- Bakhtin, M. (2017). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Tehran: Nashr Ney. [in Persian]
- Dast Kheshek, A. (2013). *A Discourse Analysis of Ismail Fasihi and Mohammad Reza Kateb's Novels in the Context of War ('Winter 62' and 'Blue Mondays of the Month')*. Master's thesis, Tarbiat Modares University. [in Persian]
- Ebrahimi Khiyark, S. (2016). *A Comparative Study of Story Elements in Three Novels: 'Zari's Women' and 'For Whom the Bell Tolls'*. Master's thesis, University of Mohaghegh Ardabili. [in Persian]
- Gholamhosseinzadeh, G. R., & Gholampour, N. (2008). *Mikhail Bakhtin: Life, Thoughts, and Fundamental Concepts*. Tehran: Roozegar. [in Persian]
- Hemingway, E. (2021). *For Whom the Bell Tolls?*. Translated by Mehdi Ghabraie. Fourth edition. Tehran: Ofogh. [in Persian]
- Kateb, M. (1996). *Blue Mondays of the Month*. Tehran: Sarir. [in Persian]
- Khazri, R. (2016). *An Analysis of Narrative Innovations in Mohammad Reza Kateb's Four Novels: 'Blue Mondays', 'Hiss', 'Fearless', and 'My Eyes Were Blue'*, translated by Teymour Malmir. Master's thesis, University of Kurdistan. [in Persian]

375 Abstract

- Makarik, I. R. (2021). Encyclopedia of Contemporary Literary Theories. Translated by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi. Tehran: Agah. [in Persian]
- Meghdadi, B., & Younani, F. (2003). Joyce and the Logic of Dialogue: A Bakhtinian Approach to James Joyce's Ulysses. Foreign Language Studies, 15, 19-30. [in Persian]
- Namvar Motlagh, B. (2015). An Introduction to Intertextuality. Sokhan. [in Persian]
- Ostadmohammadi, N., Faqihi, H., & Hajeri, H. (2017). An Analysis of Polyphonic Elements in the Novel 'Dr. Noun Loves His Wife More Than Mosaddeq'. Journal of Persian Language and Literature, 83, 23-42. [in Persian]
- Pakdast, Z., Hamidian, S., & Tahmasebi, F. (2023). Bakhtin's Polyphonic Elements in Jamal Mirsadeghi's Novel 'The Long Night'. Journal of Stylistics of Persian Verse and Prose, 16(83), 245-262. [in Persian]
- Panahi, M., Hashemi, M., & Barati, M. (2016). An Analysis of Time Element in the Novel 'Blue Mondays of the Month'. Special Issue of the Journal of the Academy of Persian Language and Literature (Literature of the Islamic Revolution), 2(1), 99-131. [in Persian]
- Taran, R. (2013). A Comparative Study of Characterization and Plot in the Novels 'For Whom the Bell Tolls' and 'Farewell to Arms' by Ernest Hemingway and Two Iranian Novels 'Burnt Land' by Ahmad Mahmoud and 'Chess with the Doomsday Machine' by Habib Ahmadzadeh. Master's thesis, Shahrekord University. [in Persian]
- Emerson, Caryl (1997) The First Hundred Years of Mikhail Bakhtin, Princeton University Press

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی تطبیقی دوسویگی در رمان‌های دوشنبه‌های آبی ماه و این ناقوس مرگ کیست

فهیمة شفیع*

زهرا قرقی**، هنگامه آشوری***

چکیده

دوسویگی، یکی از مفاهیم نظریه چندصدایی باختین است که به صدای نویسنده در رمان و شیوه‌های نمایش آن مانند سبک‌برداری، نقیضه، گفتمان شفاهی و گفتمان جدل پنهانی می‌پردازد. این پژوهش، به شیوه تطبیقی، رمان‌های دوشنبه‌های آبی ماه نوشته محمدرضا کاتب و این ناقوس مرگ کیست اثر ارنست همینگوی را بررسی می‌کند تا بازتاب دیدگاه‌های ایدئولوژیک نویسندگان را آشکار کند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای است. یافته‌ها نشان می‌دهد که هر دو نویسنده از نام‌گذاری شخصیت‌ها برای بیان دیدگاه‌هایشان بهره برده‌اند؛ در کاتب، نام «بابا» بر وجهه قهرمانانه او دلالت دارد، در حالی که نام‌گذاری همینگوی، معنای سیاسی دارد. نقیضه در کاتب به صورت رفتار رندانه تیربارچی در تضاد با تقدس جنگ و در همینگوی به صورت عشق قهرمان در اوج جنگ نمود یافته است. گفتمان شفاهی در کاتب بر نقاط ضعف بابا و در همینگوی بر چستی کشتار و منافع حزب تأکید دارد. گفتمان جدل پنهانی، در کاتب صدای کاریزماتیک بابا در گفتار مهندس و در

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، ایران،

fahimossadatshafiee@gmail.com

** استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد

تهران شمال، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، z_ghoroghi@iau-tmb.ac.ir

*** استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد

تهران شمال، تهران، ایران، hengamehashoori@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۷

همینگوی صدای پیلا و پابلو را بازتاب می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که ملاحظات فرهنگی کاتب و ملاحظات سیاسی همینگوی در لایه‌های پنهان آثارشان قابل تشخیص است.

کلیدواژه‌ها: باختین، دوسویگی، سبک‌برداری، نقیضه، طنین گفتمان شفاهی، گفتمان جدل پنهانی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

رمان، یکی از موضوعات اساسی در دیدگاه باختین است. او با در نظر گرفتن ویژگی گفت‌وگومندی رمان، نظریه چندصدایی (Polyphony) را مطرح کرد. چندصدایی به معنای توزیع مساوی صداها در یک متن است، به گونه‌ای که تمام صداها حق حضور داشته باشند و یکی بر دیگری مسلط نباشد (ر.ک: نامورمطلق، ۱۳۹۴: ۶۸). باختین با طرح این نظریه، رمان چندصدا را در مقابل رمان تک‌صدا قرار داد و معتقد بود آنچه به رمان ویژگی دموکراتیک می‌دهد، وجود صداها، ایدئولوژیک و گروه‌های مختلفی هستند که ضرورتاً یکدیگر را تأیید نمی‌کنند. او در این باره بیان می‌دارد: «نخستین گام در تمرکززدایی از جهان کلامی-ایدئولوژیک که در رمان بازنمایی می‌شود، به حساب آوردن گروه‌های اجتماعی کاملاً متفاوتی است که با گروه‌های اجتماعی دیگر، تعاملی جدی و فعال دارند. گروه مشترک‌المنافع، طبقه یا دسته اجتماعی بسته‌ای که در هسته ذاتاً یکپارچه و ثابت خود به سر می‌برد، بستر اجتماعی پویایی برای رشد و تحول رمان محسوب نمی‌شود، مگر اینکه این‌ها رو به اضمحلال رود یا وضعیت تعادل و خودکفایی درونی آن تا حدودی دگرگون شود» (باختین، ۱۳۹۶: ۴۶۸).

باختین در تبیین نظریه چندصدایی، دو بعد اساسی «چندزبانی» (Polyglossia) و «دوسویگی» (Double-voiced discourse) را مطرح کرد. از نظر او در مقوله چند زبانی، صدای مختلف شخصیت‌های گوناگون، با توجه به جایگاه اجتماعی-ایدئولوژیک آن‌ها و همچنین لحن خاص آن‌ها در موقعیت‌های مختلف اهمیت دارد؛ اما در مقوله دوسویگی، نوع مواجهه نویسنده با رمان حائز اهمیت است. بنا به نظر باختین در رمان چندصدا نویسنده نیز همچون سایر شخصیت‌ها صدای منحصربه‌فرد خود را دارد که این صدا به اشکال مختلف در متن جریان دارد و گاه با صدای شخصیت‌ها در تعارض است. بنابراین در چنین رمانی رابطه‌ای بین نویسنده و شخصیت‌ها از جمله قهرمان رمان شکل می‌گیرد که این فرایند شکاف بین قهرمان و طرح داستانی را پر می‌کند و به جای انبوهی از وقایع عجیب و غریب، گفت‌وگو میان ایده‌های مختلف را بین قهرمان، نویسنده و خواننده امکان‌پذیر می‌کند. فضای بیشتری را به خواننده

اختصاص می‌دهد و خوانندگان می‌توانند به‌طور فعالانه در روایت داستان مشارکت کنند. به عبارت دیگر، رمان چندصدایی، رمان ایده‌هاست که هیچ‌کس در آن منزوی نیست و همه از موقعیتی مساوی برخوردارند. (امرسون، ۱۹۹۷: ۱۲۸)

مطابق با مقوله دوسویگی، نویسنده می‌کوشد با استفاده از روش‌های مختلف صدای خود را در کنار دیگر صداهای موجود در متن حاضر کند. این صدا که در لایه‌های پنهان متن وجود دارد، گاه به شکل تعریضی و کنایه‌ای در جدال و تقابل با صدای دیگر شخصیت‌ها قرار می‌گیرد و یا اینکه با تکنیک‌های ادبی که نویسنده در سبک نوشتاری خود به کار می‌برد، آن را به گوش مخاطب می‌رساند.

رمان جنگ به عنوان یکی از ژانرهای مهم ادبی که محصول پدیده جنگ است، ویژگی چندصدایی در آن قوی است. درواقع این رمان، به دلیل حضور شخصیت‌های مختلف با ایدئولوژی‌های گوناگون، محمل تعامل اندیشه‌هایی است که گاه با هم در تعارضند. از سویی دیگر، نویسندگان این نوع رمان به دلیل اینکه خود تجربه حضور در جنگ دارند و یا اینکه موضع خاصی در قبال جنگ دارند، معمولاً دیدگاهی ایدئولوژیک نسبت به این پدیده دارند و به اشکال مختلف دیدگاه خود را در متن نشان می‌دهند، بر همین اساس در رمان‌های جنگ غالباً مقوله دوسویگی قابل بررسی است.

در پژوهش حاضر، دو رمان دوشنبه‌های آبی ماه نوشته محمد رضا کاتب و رمان این ناقوس مرگ کیست اثر ارنست همینگوی از منظر دوسویگی، بررسی تطبیقی می‌شود. کاتب نویسنده‌ای ایرانی است که جنگ ایران و عراق را در این رمان روایت می‌کند. او در این کتاب با استفاده از زاویه دید سوم شخص، حوادثی که در جبهه رخ می‌دهد را بیان می‌کند و می‌کوشد رویدادهای جنگ و همچنین دغدغه‌های هر شخصیت را با توجه به دیدگاه او و تعاملی که با دیگر شخصیت‌ها دارد نشان دهد. ارنست همینگوی، نویسنده‌ای آمریکایی است که در رمان خود، جنگ داخلی اسپانیا را با زاویه دید سوم شخص روایت می‌کند. او نیز در این رمان علاوه بر روایت رویدادهای جنگ، دیدگاه شخصیت‌ها درباره جنگ و همچنین دغدغه‌های آنان را در این رویداد با توجه به تعاملی که با یکدیگر دارند نشان می‌دهد. همچنین هر دو نویسنده در روایت خود، دیدگاه منحصر به فردی راجع به حوادث و حتی شخصیت‌ها دارند که به اشکال مختلف و با بهره‌گیری از تکنیک‌های ادبی گوناگون در متن نشان می‌دهند. بنابراین نوع روایت جنگ از منظر خاص نویسندگان، و همچنین توجه به عقاید و اندیشه‌های گوناگون که در موارد متعدد مجال ظهور می‌یابند، وجوه مشترک دو رمان است که زمینه پژوهش تطبیقی آن‌ها را مهیا

می‌کند. مطابق با آنچه گفته شد، شاکله پژوهش حاضر بر مبنای این پرسش اساسی استوار است که محمدرضا کاتب و ارنست همینگوی در دو رمان جنگی مذکور از چه تکنیک‌های ادبی در روایت خود بهره برده‌اند که از رهگذر آن وجه دوسویگی رمان شکل گرفته است؟ همچنین این دو نویسنده آمریکایی و ایرانی چه صدایی را در متن انعکاس داده‌اند که دلالت بر دیدگاه خاص آن‌ها درباره جنگ دارد؟

۲. پیشینه پژوهش

به‌طور کلی مقوله جنگ و همچنین نظریه چندصدایی به دلیل اهمیتی که دارد، از نقطه‌نظرهای مختلفی موضوع پژوهش محققان بوده است. در پژوهش حاضر رمان ایرانی دوشنبه‌های آبی ماه و رمان آمریکایی این ناقوس مرگ کیست از منظر دوسویگی باختینی مورد بررسی تطبیقی قرار می‌گیرد. پیش از این، دو رمان مذکور از این منظر بررسی نشده‌اند، با این حال پژوهشگران آن‌ها را به‌طور منفک و از نقطه‌نظرات دیگری مورد واکاوی قرار داده‌اند.

درباره رمان جنگی دوشنبه‌های آبی ماه پژوهش‌های اندکی صورت گرفته است، از جمله: پناهی، هاشمی و براتی (۱۳۹۵) این رمان را بر مبنای نظریه زمان‌بندی روایت ژرار ژنت تحلیل کرده‌اند و به مقوله‌های نظم، تداوم، و بسامد در زمان روایت پرداخته‌اند. علی دست‌خشگ (۱۳۹۲) دو رمان جنگی زمستان ۶۲ و دوشنبه‌های آبی ماه را با دو رویکرد کلی ارزش‌محور و انتقادمحور و براساس چهارچوب نظری تحلیل گفتمان انتقادی تحلیل کرده است. خضری (۱۳۹۵) در پژوهش خود، رمان‌های کاتب، از جمله رمان دوشنبه‌های آبی ماه را بر اساس مؤلفه‌های پسامدرن مورد واکاوی قرار داده است. پژوهش‌های صورت‌گرفته درباره رمان دوشنبه‌های آبی ماه نشان می‌دهد پژوهشگران بیشتر به جنبه روایی این رمان و همچنین موضوع آن که جنگ است توجه نشان داده‌اند، اما پژوهشی مبتنی بر نظریه چندصدایی و دوسویگی صورت نگرفته است.

درباره رمان جنگی این ناقوس مرگ کیست، نوشته ارنست همینگوی نیز پژوهش‌هایی انجام شده است، از جمله: ابراهیمی خیارک (۱۳۹۵) در پژوهش خود سه رمان این ناقوس مرگ کیست، زارهای زنی به‌نام بیروت، و زخم‌دار را مورد بررسی تطبیقی قرار داده است و عناصر داستانی آن را بررسی کرده است. تاران (۱۳۹۲) نیز شیوه شخصیت‌پردازی رمان‌های جنگی آمریکایی این ناقوس مرگ کیست و وداع با اسلحه همینگوی و رمان‌های جنگی فارسی زمین سوخته نوشته احمد محمود و شطرنج با ماشین قیامت نوشته حبیب احمدزاده را از منظر

تطبیقی واکاوی کرده است. نمونه پژوهش‌های صورت گرفته درباره این رمان جنگی نشان از این دارد که عناصر داستانی، موضوع جنگ و شیوه پژوهش تطبیقی مورد توجه پژوهشگران بوده است، با این حال نظریه چندصدایی و مقوله دوسویگی باختین مطمح نظر آن‌ها نبوده است.

۳. مبانی پژوهش

گفتار دوسویه

گفتار دوسویه یا دوسویگی در رمان بخشی از نظریه چندصدایی است که در آن به صدای نویسنده، دیدگاه ایدئولوژیک او و همچنین نوع تعامل او با شخصیت‌های رمان اشاره دارد.

باختین به‌طور کلی در نظریه خود، سخن را به سه دسته تقسیم می‌کند: گفتار مستقیم نویسنده (Directunmediated discourse)، گفتار بازنمایی شده (Objecified discourse) و گفتار دوسویه. گفتار مستقیم نویسنده، همان کلام صریح راوی است که خطاب به خواننده داستان گفته می‌شود. گفتار بازنمایی شده، همان نقل قول مستقیم شخصیت داستانی است. و گفتار دوسویه آن است که در آن، مؤلف از جانب خود سخن می‌گوید؛ ولی به احتمال زیاد نگرش دیگری نیز در جمله‌اش به کار می‌گیرد (ر.ک: استاد محمدی و فقیهی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۴). بنابراین می‌توان گفت که در این تقسیم‌بندی، دسته اول متعلق به راوی و دسته دوم متعلق به اشخاص داستان است که هیچ‌کدام منجر به چندصدایی در متن نمی‌شود. تنها در دسته سوم آواهای غیر شنیده می‌شود (ر.ک: مقدادی و یونانی، ۱۳۸۲: ۲۶).

اساس گفتار دوسویه در واقع در کنش بین دو سخن‌گو ایجاد می‌شود که از طریق آن دو نیت متفاوت آشکار می‌شود. این دو نیت متعلق به شخصیت رمان و نویسنده است. نیت شخصیت رمان در خلال سخن گفتن او مشخص می‌شود و نیت سخن‌گوی دوم، یعنی نویسنده با تکنیک‌های ادبی به کار رفته در متن بر ملا می‌شود.

به عقیده باختین، دوسویگی در رمان زمانی قابل تشخیص است که گوینده از شنونده می‌خواهد تا به کلمات چنان گوش کند که گویی با علامت نقل قول گفته شده است. باختین در کتاب مسائل بوطیقای داستانیفلسفی، مثال‌هایی ارائه می‌دهد تا بتواند میان گفته‌های بدون علامت نقل قول (تک‌گویی) و گفته‌هایی که با عقلاست نقل قول مشخص می‌شوند (گفته‌های دوسویه) تمایز قائل شود (ر.ک: مکاریک، ۱۳۹۸: ۱۲۹-۱۳۰).

باختین، دوسویگی را به چهار بخش تقسیم می‌کند؛ سبک‌برداری یا سبک‌بخشی (Stylization)، نقیضه‌پارودی (Parody)، اسکاز یا طنین گفتمان شفاهی (Oral discourse) و جدل نهانی (Hidden polemic discourse) (resonance)

۴. بحث و بررسی

در بخش حاضر، نخست خلاصه‌ای از زمان‌ها ارائه می‌شود و در ادامه، تحلیل رمان‌ها بر مبنای مقوله دوسویگی انجام می‌شود.

۱.۴ خلاصه رمان

۱.۱.۴ خلاصه رمان دوشنبه‌های آبی ماه

رمان دوشنبه‌های آبی ماه، سیر روایی مشخصی ندارد. رمان درباره شخصیتی به نام بابا است که فرمانده‌ای جدی در جنگ است. مهندس، شخصیت دیگری در رمان است که علی‌رغم رقابتی که نسبت به بابا دارد، دوست دارد جایگاهی شبیه به او در بین نیروهایش داشته باشد. از آنجایی که بابا مجروح است برای درمان به بهداری می‌رود و مهندس به جای او فرمانده می‌شود و سعی می‌کند با نیروها صمیمی شود. رضا براتی شخصیتی است که در جنگ تحت فرمان بابا است. او در غیاب بابا و برخلاف نظر او اسیران جنگی را به رگبار می‌بندد. بابا او را به همین دلیل خلع سلاح می‌کند و پس از بازگشت از بهداری برای کمک به سمت نیروها حرکت می‌کند. در این نبرد اکثر نیروها شهید می‌شوند و در پایان رمان بابا نیز همچنان که سوار قایق است و نگاهی به رود و آسمان و آب است با پرسیدن «امروز دوشنبه است؟» شهید می‌شود. افزون‌بر حوادثی که در جبهه برای بابا رخ می‌دهد و سیر رمان را تشکیل می‌دهد، بابا با همسر خود صدیقه نیز مشکل دارد. درواقع بابا به دلیل عقیم بودن سعی می‌کند بیشتر در جبهه باشد و علی‌رغم اصرار پدرش که واسطه بین صدیقه و بابا است از مرخصی استفاده نمی‌کند و از ملاقات با همسرش پرهیز می‌کند.

۲.۱.۴ خلاصه رمان این ناقوس مرگ کیست

قهرمان رمان این ناقوس مرگ کیست، جوانی آمریکایی به نام رابرت جوردن است که در بحبوحه جنگ‌های داخلی اسپانیا حضور دارد. این جنگ بین جمهوری‌خواهان و سلطنت‌طلبان

است. قهرمان در رمان که گاه با نام «روبرتو» و اغلب با نام «انگلیسی» نامیده می‌شود، مأموریت دارد به کوهستانی که گروه‌های چریکی و بومی جمهوری خواه و همچنین نظامیان سلطنت طلب در آن هستند برود و با همدستی گروه‌های چریکی ساکن کوهستان، پلی را تخریب کند تا مقدمات حمله جمهوری خواهان فراهم شود. رابرت در بدو ورود با دختری به نام ماریا رابطه‌ای عاشقانه برقرار می‌کند. از بین اعضای گروه، تنها پابلو شخصیت مرموزی است که راضی به انهدام پل نیست، اما در نهایت او نیز می‌پذیرد.

در طی عملیات تخریب، نیروهای سلطنت طلب مقاومت می‌کنند و در نتیجه برخی از اعضای گروه رابرت کشته می‌شوند، اما در نهایت پاسگاه‌ها و پل تخریب می‌شود. پس از تخریب، رابرت و دیگر اعضای گروه که عملیات را موفقیت آمیز می‌بینند شروع به ترک محل می‌کنند، اما درست در همین موقع تجهیزات نظامی گروه‌های مخالف از قبیل هلی کوپتر و تانک سر می‌رسند و شروع به بمباران می‌کنند. در این شرایط رابرت به شدت زخمی می‌شود. ماریا علی‌رغم میلش به همراه دیگر اعضای گروه محل را ترک می‌کنند. رابرت تا آخرین لحظه، با تجهیزات اندکی که دارد به مقابله با دشمن می‌پردازد.

۲.۴ تحلیل

در این بخش، رمان‌های جنگی دوشنبه‌های آبی ماه و این ناقوس مرگ کیست بر مبنای مؤلفه‌های نظریه دوسویگی تحلیل می‌شود. این مؤلفه‌ها عبارتند از: سبک‌برداری یا سبک‌بخشی، نقیضه، گفتمان شفاهی و گفتمان جدل پنهانی.

۱.۲.۴ سبک‌برداری یا سبک‌بخشی

سبک‌بخشی یکی از بخش‌های دوسویگی است که نویسنده بر مبنای آن بر جهان‌بینی و دیدگاه شخصیت‌ها تأکید می‌ورزد. بنابر گفته مکاریک، در سبک‌پردازی، نیت نویسنده معطوف به استفاده از کلام فردی دیگر در راستای اهداف خاص خود است. اندیشه نویسنده با اندیشه دیگران درگیر نمی‌شود، بلکه در همان جهت، به دنبال آن می‌رود. (رک: مکاریک، ۱۳۹۸: ۱۳۱). بنابراین نویسنده در سبک‌بخشی، کلام دیگری را در جهت تأیید کلام خود مطرح می‌سازد، از همین‌روی صدای نویسنده و صدای شخصیت در یک جهت شنیده می‌شود.

الف. سبک‌برداری یا سبک‌بخشی در رمان دوشنبه‌های آبی ماه

در رمان دوشنبه‌های آبی ماه، نام‌گذاری شخصیت‌ها تکنیکی است که نویسنده براساس آن هویت و جهان‌بینی شخصیت‌ها را نشان می‌دهد.

بابا

«بابا» شخصیت اول و قهرمان است که بیشتر جریانات رمان به او مربوط می‌شود. هرچند همه شخصیت‌ها و راوی، این شخصیت را با این نام صدا می‌زنند، اما نام اصلی او این نیست. شخصیت بابا در رمان دارای ویژگی‌هایی است که به نوعی با این اسم در ارتباط است. او علی‌رغم رشادت‌های زیادی که در جنگ دارد و برای دیگر نیروها قهرمان محسوب می‌شود، خلاءهای عمیقی در زندگی شخصی و درونی خود دارد که اتفاقاً این خلاءها در تعارض با شخصیت نظامی او در میدان نبرد است. بابا به عنوان همسر صدیقه، صاحب فرزند نمی‌شود و برای همین موضوع بارها به دکتر مراجعه کرده و البته نتیجه‌ای نگرفته است:

[محمد بکتاش: مشکلات همیشه هست. به هر حال آدم بایدیه وقتی هم برای خانواده‌اش بگذارد.

[بابا: موضوع وقتش نیست. تا حالا بیست تا دکتر مگه عوض نکردم؟

[محمد بکتاش: حالا این رو هم برو، بشه بیست و یکمی.

[...] آخر بابا بغض کرده بود: چقدر تحمل؟ چهارده تا دکتر، چهارده بار تو چشم‌هام نگاه کردند و گفتند: «هیچ امیدی نیست. آقا نمی‌توانید بچه‌دار شوید» به خود علی قسم چهارده بارش رو به خاطر او رفتم. چون روم نمی‌شد تو صورتش نگاه کنم (کاتب، ۱۳۷۵: ۱۶۴-۱۶۵).

فقدان فرزند و ناامیدی از تجربه فرزنددار شدن باعث می‌شود او آرزوی شنیدن اسم «بابا» را از زبان فرزند خود داشته باشد، بر اساس همین فقدان نام «بابا» در رمان دلالت‌مند است. از سویی دیگر، او نسبت به نیروها دلسوزی پدرانه توأم با جدیت دارد و به نوعی در مقابل آن‌ها احساس وظیفه می‌کند.

مهندس

سرهنک طاهری یکی از شخصیت‌های مهم رمان است که بین نیروها به «مهندس» معروف است. یکی از ویژگی‌های او در طول رمان، سنجش موقعیت‌های حساس است. در یکی از

بررسی تطبیقی دوسویگی در رمان‌های ... (فهمیه شفيعی و ديگران) ۳۸۵

موقعیت‌ها، بابا مهندس را این‌گونه توصیف می‌کند: «امضاش که میاد پای نقشه، خیالم جمع می‌شه». (همان: ۱۸۰).

ب. سبک‌برداری یا سبک‌بخشی در رمان این ناقوس مرگ کیست

در رمان این ناقوس مرگ کیست نیز سبک‌برداری به صورت نامگذاری شخصیت‌ها دیده می‌شود:

رابرت جوردن

رابرت جوردن، اصالتاً آمریکایی است و مطابق با جنگ‌های داخلی اسپانیا متفق و دوست اسپانیایی‌ها در نبرد با فاشیست‌ها است. اما در کوهستان او را به نام «انگلیسی» صدا می‌زنند. درواقع این نام که بیشتر و تعمداً از طرف پابلو گفته می‌شود، دلالت بر دوستی با فاشیست‌ها دارد، اما دیگران بدون اطلاع از معنای تعریضی آن به شکلی عادی از آن استفاده می‌کنند. اهمیت نام مستعار انگلیسی زمانی مشخص می‌شود که ماسار براساس آن دچار سوء تفاهم می‌شود و به شکلی بدبینانه با این ماجرا برخورد می‌کند. درواقع او باور کرده است که رابرت انگلیسی است و گولتس رقیب نظامی ماسار، با رابرت انگلیسی در ارتباط بوده و همین موضوع دلالت بر خیانت گولتس دارد:

[آندرس، از اهالی کوهستان:] آن [نامه] را یک انگلیسی به اسم روبرتو داده که به‌عنوان دینامیت‌چی برای کار پل آمده پیش ما. فهمیدید؟

[...] ماسار با احساس دوگانه ترس و مسرت به گولتس فکر کرد، درست مثل اینکه آدم بشنود دشمن تجاری‌اش در یک تصادف فجیع اتومبیل کشته شده یا کسی که از او بدش می‌آید، اما در درستی‌اش شک ندارد متهم به اختلاس است. این گولتس هم یکی از آن‌ها است. چقدر آشکار با فاشیست‌ها ارتباط دارد. گولتسی که بیست سال بود می‌شناختش (همینگوی، ۱۴۰۰: ۵۶۰-۵۶۱).

اما واقعیت از زبان کارکف برملا می‌شود و ماسار متوجه برداشت اشتباه خود می‌شود:

رفیق ماسار، چیزی از پیغامی نشنیدید که یکی از گروه‌های پارتیزانی فعال سگوبیا برای گولتس فرستاده باشد؟ یکی رفیق آمریکایی به نام جوردن در آنجا هست که باید خبری از او به ما می‌رسید. گزارش‌هایی رسیده که در آنجا پشت خطوط فاشیست‌ها زدوخوردهایی درگرفته. تا حالا باید خبری برای گولتس می‌فرستاد.

ماسار پرسید: «گفتید آمریکایی؟» آندرس گفته بود انگلیسی. پس قضیه این بود. پس اشتباه کرده بود. چرا این احمق‌ها با او حرف زده بودند؟ (همان: ۵۶۶).

باید توجه داشت که انتخاب نام انگلیسی برای رابرت در کل رمان جریان دارد و تنها در بخش‌های پایانی است که این موضوع آشکار می‌شود.

۲.۲.۴ نقیضه

نقیضه، از دیگر ویژگی‌های دوسویگی در متن است که نویسنده بر اساس آن به نوعی صدای خود را نشان می‌دهد. چنانکه مشخص است نقیضه نوعی صدای پارادوکسیکال است که برخلاف صدای مسلط متن است.

در نقیضه، نویسنده سبکی را وام می‌گیرد و اهدافی را بر آن اعمال می‌کند که به یک معنا در جهت مخالف هدف اصلی سبکی بوده و یا حداقل با آن ناهمخوان است. (غلامحسین زاده و غلامپور، ۱۳۸۷: ۱۲۳). در این بخش، صدای نویسنده هم‌راستا با صدای مسلط بر متن نیست، بلکه به نوعی آن را نقض می‌کند.

الف. نقیضه در رمان دوشنبه‌های آبی ماه

در این رمان، جنگ وجهه‌ای خشن و به دور از هرگونه ملاحظه‌ای دارد. همه حوادث در جبهه اتفاق می‌افتد و توصیفات متعددی که راوی از این فضا دارد، غالباً توصیفات عریان و خشن از کشته شدن نیروها است، بنابراین مقوله طنز یا توصیفات آبرونیک از این فضا، نقیضه محسوب می‌شود.

یکی از موقعیت‌هایی که در رمان منجر به خلق نقیضه شده مربوط به زمانی است که تیربارچی مجروح شده و رضا براتی می‌خواهد او و سایر مجروحان را با آمبولانس به عقب ببرد. در شرایطی که نیروهای سالم نیز علاوه بر مجروحان تمایل به عقب‌نشینی دارند، تیربارچی نمی‌پذیرد که بازگردد. او در شرایطی که سخت مجروح است و به گفته امدادگر نباید چیزی بخورد، نسبت به موقعیت خود بی‌تفاوت است:

[امدادگر:] اقلأً دیگه آب نخور.

تیربارچی قمقمه را گذاشت سر جاش. گفت: «آب نیست، چاییه».

امدادگر گفت: «چه فرقی داره؟»

[تیربارچی:] «فرقش اینه که آب مجانیه. این لیوان چایی چهار پنج تومن برام درآمده. چایی سیلان اصله. نه از این توتون‌هایی که لشگر به جای چایی می‌بنده به ناف خلق الله. اگه نون کهنه خوردی عیب نداره، اگر برنج آشغال خارجی خوردی عیب نداره، اما چایی خوب بخور. از من به تو نصیحت (کاتب، ۱۳۷۵: ۱۱۰).

ب. نقیضه در رمان این ناقوس مرگ کیست

در رمان این ناقوس مرگ کیست، صدای حاکم بر متن مربوط به اقدامات جدی و سختگیرانه قهرمان یعنی رابرت جوردن است که براساس آن وظیفه انهدام و تخریب پل را دارد تا مقدمات حمله حزب جمهوری‌خواه به حزب فاشیسم را فراهم آورد. این موضوع آن‌قدر برای رابرت اهمیت دارد که حتی وقتی مافوق او، گولتس، با او شوخی می‌کند با لحنی خشک و جدی واکنش نشان می‌دهد:

[گولتس:] حالا دیگر خیلی چیزها راجع به پل می‌دانی. می‌دانی که کارمان خیلی جدی است، بنابراین می‌شود شوخی‌های جانانه هم بکنیم. ببینم، در طرف دیگر جبهه دلبز زیاد داری؟ [...]

[رابرت] با اخم گفت: «آن‌قدر فکر و خیال دارم که دیگر به فکر دخترها نیفتم (همینگوی، ۱۴۰۰: ۱۸).

علی‌رغم این صدا و لحن جدی که رابرت تلاش می‌کند در طول روایت حفظ کند و رفتار او با شخصیت‌ها دلالت بر این دارد که این صدا بر متن حاکم است، اما مواجهه رابرت با ماریا و ارتباط عاشقانه با او برخلاف این صدا، بلکه در تناقض با آن است:

[رابرت:] تو ماهی. صورتت قشنگ است و خوش قواره‌ای. بلندبالا و کم‌وزن. پوست نرم و به رنگ طلای سرخ. آن‌وقت همه تلاش می‌کنند تو را از چنگم دریابورند.

[ماریا:] چه حرف‌ها! مرا از تو بگیرند! تا دم مرگ دست هیچ مرد دیگری به من نمی‌رسد. مرا از تو بگیرند! چه حرف‌ها! (همان: ۴۶۰).

۳.۲.۴ اسکاز، طنین یا گفتمان شفاهی

اسکاز در اصل کلمه‌ای روسی است که به گفتمان شفاهی یا طنین ترجمه شده است. این مقوله، از جمله مواردی است که باختین تلاش دارد با وام‌گیری از فرمالیسم روسی در تبیین نگاه

پساساختاری خود استفاده کند. گفتمان شفاهی به گونه‌ای از نوشتار گفته می‌شود که تلاش دارد به صورت خودانگیخته بر مخاطب اثر بگذارد. (ر.ک: پاک‌دست و حمیدیان و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۳). آنچه در این بخش حائز اهمیت است، کشف صدایی است که متن را احاطه کرده است؛ این صدا ممکن است چند موضوع متفاوت را پوشش دهد.

الف. طنین یا گفتمان شفاهی در رمان دوشنبه‌های آبی ماه

گفتمان شفاهی که در رمان دوشنبه‌های آبی ماه وجود دارد، بیشتر حول محور ویژگی‌های شخصیتی بابا است که به‌عنوان صدایی پنهان در متن طنین دارد. به عقیده باختین، اسکاز، صدایی است که خواننده آن را در جریان متن درمی‌یابد. درواقع این صدا، به‌نوعی صدا و نیت نویسنده است که سعی در القای آن دارد.

در رمان حاضر بر اساس روایت و توصیفی که از بابا صورت می‌گیرد و همچنین باتوجه به گفت‌وگویی که بین شخصیت‌ها در جریان است، می‌توان گفت بابا شخصیت اصلی و قهرمان میدان نبرد است. او که پیش از این معلول شده است، در سخت‌ترین شرایط جنگ با شجاعت تمام حضور دارد و از هیچ حمله‌ای ابا و ترسی به خود راه نمی‌دهد. بابا در میدان جنگ، دغدغه شخصی ندارد و سعی می‌کند خود را از جهان مادی و تعلقات آن دور بدارد. با این حال، می‌توان در خلال روایت و بر اساس تداعی خاطراتی که صورت می‌گیرد، جنبه‌ای از شخصیت بابا را کشف کرد که در تعارض با شخصیت توصیف شده او در رمان است.

همانطور که پیش از این گفته شد، مشکل ناباروری زندگی او را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده است. درواقع این موضوع باعث می‌شود بابا نسبت به خودش احساس ضعف داشته باشد. در حالیکه در جبهه، شجاعت و اعتمادبه‌نفس بالا ضعف او را جبران می‌کند.

علاوه بر این، از دیگر موضوعاتی که برخلاف شخصیت شجاع و چهره شناخته‌شده بابا نزد دیگران وجود دارد، احساس ضعف او نسبت به معلولیتش است. این موضوع در خلال توصیف‌های مختلف از وضعیت بابا یا تداعی خاطرات او قابل دریافت است. بنابر نقل قول زیر که یادآوری گفت‌وگوی بابا و همسرش است، این احساس ضعف و سرخوردگی به‌خوبی آشکار است و همین موضوع نیز می‌تواند دلیلی برای دوری بابا از صدیقه باشد:

بابا زانوهایش را مالید. تازه برایش پای مصنوعی گذاشته بودند. صدیقه گفت: «ما رو بگو می‌گیم شوهرمون معلوله، گناه داره بهش می‌گیم بریم کوه، اون دنیا باید جواب حیدرش را بدیم».

بابا پاش را باز کرد، گذاشت کنار دیوار. برای اولین بار صدیقه بهش می‌گفت معلول. انگار همان روز صبح معلول شده بود. از پا بدش آمد.

[بابا: چرا اینقدر کوه کوه می‌کنی؟ آرزوشو داری؟]

[صدیقه: به نظر من آدم نباید از نقص‌هاش بترسه.

بابا فهمید منظور او از انسان کی است: «مگه من می‌ترسم؟» (کاتب، ۱۳۷۵: ۱۷۸-۱۷۹).

از دیگر وجوه شخصیتی بابا، برخلاف آنچه در جبهه نشان می‌دهد، شخصیت به شدت احساساتی اوست که اتفاقاً ریشه در کودکی او دارد. در گفت‌وگویی که بین پدر بابا و صدیقه جریان دارد، می‌توان به این موضوع پی برد:

[صدیقه: بابا با بقیه فرق داره. یه اخلاق‌هایی داره مخصوص خودش.

[ابوالقاسم، پدر بابا: تو رو خدا شما دیگه از این حرف‌ها نزن. همینطوری بی‌تنبوره می‌رقصه. همه‌اش تقصیر مادرشه. لوسش کرده، نگذاشت من آدمش کنم.

[صدیقه: لوس نیست، خیلی حساسه. خیلی احساساتی. یک چیزی می‌گم من، یک چیزی می‌شنوی شما. نمی‌تونه چیزی رو همینطوری داشته باشه. هر چیزی رو که داره عاشقشه.

[ابوالقاسم: مثل اینکه بدت هم نیامد اینقدر بچه است؟ (همان: ۱۹۴).

شخصیت احساساتی بابا تنها در کنار خانواده نیست که محرز است، او حتی در نخستین تجربه‌هایی که در میدان جنگ داشته نیز چنین شخصیتی داشته است. در تداعی گفت‌وگوی بین بابا و مافوق او، تفضلی، می‌توان این جنبه از شخصیت او را در میدان نبرد دید. هنگامی که بابا بر سر جنازه‌ها گریه می‌کرد، تفضلی خطاب به او گفت: «بس کن دیگه! کشتی ما رو. روحیه همه رو ضعیف کردی. این نیرو اینجا یک ماه باید سر کند. تو الان بلند می‌شی می‌ری. منو با این‌ها تنها می‌گذاری اینجا» (همان: ۱۹۰).

ب. طنین یا گفتمان شفاهی در رمان این ناقوس مرگ کیست

اسکازیا گفتمان شفاهی که در رمان این ناقوس مرگ کیست طنین می‌افکند، به‌نوعی بر ماهیت جنگی دلالت دارد که مقدمات آن به‌وسیله رابرت جوردن چیده می‌شود. این صدا که نویسنده می‌کوشد در لایه‌های متن پنهان کند، باتوجه به برخی مقولات قابل دریافت است. درواقع در کنار هم قرار گرفتن این مقوله‌ها، ماهیت جنگی را به پرسش می‌کشد که روایت بر مبنای آن شکل گرفته شده است.

چیستی کشتار در جنگ

یکی از موضوعات بدیهی در جنگ، نبرد با رقیب و کشتن او است. چنان‌که می‌توان گفت تنها از طریق کشتن نیروهای دشمن است که می‌توان در جنگ به پیروزی نائل شد. در رمان این ناقوس مرگ کیست، یکی از مقولاتی که در لایه‌های پنهان متن وجود دارد پرسش درباره چیستی و فلسفه کشتار در جنگ است. درواقع این مقوله به شکل گفت‌وگوهای درونی شخصیت اصلی با خودش و یا در گفت‌وگو با دیگران قابل دریافت است و همین موضوع، هرچند پنهان، در شکل‌گیری کنش شخصیت‌ها نیز دخیل است.

رابرت جوردن به‌عنوان قهرمان رمان و شخصیتی که نقش راهنما و الگوی دیگران را دارد، در ظاهر امر با مسئله کشتن در جنگ مشکلی ندارد و آن را به‌عنوان یک امر طبیعی و بدیهی تلقی می‌کند. او در گفت‌وگویی که با آنسلمو دارد، سعی می‌کند دشوار بودن این کار را با حقیقت و ماهیت جنگ درآمیزد:

[آنسلمو:] بی‌خدایا باخدا به‌نظم کشتن گناه است. گرفتن جان یک آدم دیگر برای من کار سختی است. هروقت لازم باشد این کار را می‌کنم، اما من جنم پابلو را ندارم.

[رابرت جوردن:] برای پیروزی در جنگ باید دشمن را بکشیم. هیچ‌وقت در این حقیقت تردید نبوده (همینگوی، ۱۴۰۰: ۶۵).

اما این موضوع در مواجهه درونی او با خودش جنبه دیگری دارد، آن‌چنان‌که بخشی از کشمکش‌ها و چالش‌های درونی او را شکل می‌دهد:

[با خود گفت] باید وادارت کنم با خودت روراست باشی، چون اگر کاملاً روراست نباشی حق نداری دست به این کارها بزنی. چون همه‌شان جنایت‌اند و هیچ‌کس حق ندارد جان یکی دیگر را بگیرد، مگر اینکه بخواهد او را از کاری بازدارد که منجر به اتلاف جان دیگران می‌شود. پس روراست باش و به خودت دروغ نگو.

اما من حساب کسانی را که کشته‌ام نگه نمی‌دارم. [...] حق ندارم حسابشان را نگه دارم و حق دارم فراموششان کنم (همان: ۴۰۸).

ارجحیت منافع حزب به امنیت منطقه

یکی از موضوعاتی که در جریان جنگ قریب‌الوقوع وجود دارد، به چالش کشیده شدن امنیت منطقه است. رابرت جوردن به‌عنوان کسی که مقدمات این جنگ را آماده می‌کند، با زیرکی

سعی در پنهان کردن این واقعیت دارد. درواقع افراد در نظر رابرت، صرفاً از این جهت اهمیت دارند تا او را به هدفش یعنی تخریب پل، یاری رسانند:

[رابرت] فکر کرد این کولی راست‌راستی آدم بی‌خاصیتی است. نه مرا می‌دارد و نه انضباطی و در هیچ کاری نمی‌شود به او اطمینان کرد. اما فردا لازمش دارم. فردا برایش مصرفی دارم. دیدن کولی تو جنگ عجیب است. این‌ها باید مثل کسانی که مذهبشان جنگ را منع می‌کند معاف شوند. یا مثل معلولان جسمی و مغزی. حرف مفت‌اند (همان: ۳۷۱-۳۷۲).

در موقعیتی دیگر، هنگامی که پابلو تجهیزات جنگی رابرت را شبانه دزدیده، پیلار به‌عنوان کسی که مسئول نگهداری تجهیزات بوده با رابرت گفت‌وگو می‌کند. رابرت برای لحظه‌ای عصبانی می‌شود، اما زود برای حفظ منافع حزب از خطای او می‌گذرد و خشم خود را کنترل می‌کند:

زن گفت: انگلیسی، من هم مثل تو از این قضیه ناراحتم. هر کاری از دستم بربیاید برای برگرداندنش می‌کنم. لازم نیست اذیتم کنی. پابلو به هر دومان خیانت کرده.

زن که این حرف را زد، رابرت جوردن پی برد که نباید در کج‌خلقی افراط کند و با این زن دعوا راه بیندازد. ناچار بود آن روز که بیش از دو ساعتش هم گذشته بود با این زن کار کند (همینگوی، ۱۴۰۰: ۴۸۳).

در این جریان، به‌غیر از رابرت که به دلیل منافع حزب جمهوری‌خواه، تعمداً این واقعیت را نادیده می‌گیرد، پابلو نیز آن را درک می‌کند، اما به دلیل موقعیت بی‌ثبات و شخصیت منفی‌ای که در میان جمع دارد، حرف او مورد پذیرش دیگران واقع نمی‌شود. او در جدالی که با افراد دارد هرچند بالحنی توهین‌آمیز، سعی در نشان دادن موقعیت افراد و واقعیت دارد:

«شما یک دسته آدم‌های خوش‌خیالید. افسارتان دست زنی است که عقلش لای پای اوست و یک اجنبی که آمده دخلتان را بیاورد». (همان: ۲۹۳)

در گفت‌وگویی دیگر که پابلو با اعتراض دیگران به‌خصوص پیلار و آنسلمو مواجه می‌شود و مخالفت او در تخریب پل را به‌بزدلی او نسبت می‌دهند می‌گوید:

«می‌دانم چه می‌گویم. شماها نمی‌دانید. این پیرمرد چرند می‌گوید. فقط قاصد است و راهنمای خارجی‌ها. این خارجی اینجا آمده که به نفع خارجی‌ها کار بکند. ما باید فدای منافع او بشویم. من طرفدار نفع و امنیت همه هستم» (همان: ۸۱).

۴.۲.۴ گفتمان جدل پنهانی

گفتمان جدل پنهانی، یکی دیگر از ابعاد دوسویگی در متن است. از نظر باختین، این گفتمان نوعی گفتار است که می‌توان در آن حضور دیگری را احساس کرد؛ یعنی گفتاری که در پاسخ به سخنان دیگری شکل می‌گیرد. (ر.ک: باختین، ۱۳۸۴: ۱۲۳). چنانکه مشخص است در این گفتمان، صدای سومی حضور دارد که نوعی تعارض پنهان بین صدای دو سخن‌گو ایجاد می‌کند و این تعارض می‌تواند منشاء اضطراب پنهان شود.

الف. گفتمان جدل پنهانی در رمان دوشنبه‌های آبی ماه

در رمان دوشنبه‌های آبی ماه، بابا شخصیتی کاریزماتیک و تأثیرگذار در متن دارد که صدا و گفتمان او در بیان و صدای دیگر شخصیت‌ها به اشکال مختلف قابل دریافت است.

صدای همدلانه بابا

مهندس طاهری در جبهه، جانشین بابا در نقش فرمانده است که همین موضوع، نوعی حس رقابت در او ایجاد کرده است. یکی از ویژگی‌های بابا که مورد توجه مهندس است، شخصیت محبوب او در بین نیروهای تحت فرمانش است. درواقع بابا در بین نیروها، هرچند واجد نوعی شخصیت سخت‌گیر است، اما در عین حال بین آن‌ها نوعی رفاقت توأم با همدلی نیز جریان دارد. بر همین اساس مهندس نیز تمایل دارد که تعامل او با نیروهای تحت امرش دوستانه و همدلانه باشد. در گفت‌وگویی که بین مهندس و غلامعلی برقرار است، از او می‌خواهد بدون در نظر گرفتن درجه‌اش، با او حس رفاقت و همدلی داشته باشد. به بیانی دیگر درخواست این رابطه همدلانه، یادآور صدا و گفتمان بابا است:

مهندس به جاده نگاه می‌کرد. دلش برایش می‌سوخت. بدجوری سرش داد و بیداد کرده بود. [مهندس:] اگر می‌آیی منو از زیر این آتیش لعتی می‌بری به خاطر اینکه فرماندهات هستم، نیا.

غلامعلی بهت‌زده نگاهش می‌کرد «چرا نیام سرکار، پس کی شما را ببرد عقب؟»

[مهندس:] اگر می‌آیی به خاطر این بیا که رفیقتم، می‌فهمی؟ به خاطر درجه‌ام نیا دنبالم

(کاتب، ۱۳۷۵: ۴۶).

صدای سختگیر و جدی بابا

از ویژگی‌های دیگر بابا شخصیت سختگیر و جدی اوست که اتفاقاً نیروها را هم تحت تأثیر قرار داده است. مصطفی‌یه یکی از این نیروها است که متأثر از صدای بابا، با سیدمجتبی گفت‌وگو می‌کند. نوع لحن و کلماتی که او در این گفت‌وگو به کار می‌برد، کاملاً تداعی‌کننده صدای بابا است، آن‌چنانکه سیدمجتبی نیز متوجه این صدا می‌شود.

[سید مجتبی:] شکر خدا خبری نیست حالا اینطوری داری دار دار می‌کنی.

مصطفی‌یه گفت: خبر چیه؟ باید عراق بیاد خطور بگیره، ما داد بزیم آقا خط رفت تا شما دلتون به رحم بیاد چهارتا دونه گلوله بدی به ما.

[سید مجتبی:] عین این فرمانده گروهان‌هایی حرف می‌زنی که گروهانش افتاده تو محاصره (همان: ۴۰-۴۱).

از دیگر موقعیت‌هایی که صدای سخت‌گیر بابا به صورت جدل پنهانی محرز است، زمانی است که مهندس و رضا براتی با یکدیگر گفت‌وگو می‌کنند. در این موقعیت، مهندس جانشین بابا شده است و نیروهای او از جمله رضا براتی را تحت کنترل دارد. چنانکه پیش‌ازاین گفته شد، مهندس بسیار تحت تأثیر شخصیت بابا است و در موارد متعددی بنابر حس رقابتی که دارد از شخصیت بابا الگوبرداری می‌کند. برخورد جدی و تا حدی سختگیرانه مهندس در این موقعیت نیز یادآور صدای بابا است:

[رضا براتی:] می‌خواهید با اسرا چکار کنید؟

مهندس تا آخرش را خواند: «می‌خوای چکار کنم؟»

[رضا براتی:] شما باید بگید. جانشین بابا شما پیدا تو خط.

[مهندس:] جای خودش منو نگذاشته که اجازه بدم هرکی هر کار خواست بکند. ما آمدیم

اینجا گمشده‌هامونو پیدا کنیم نه یه چیزی هم گم کنیم (همان: ۵۶-۵۷).

صدای تفضلی

همانطور که اشاره شد از جمله ویژگی‌های بابا در رمان دوشنبه‌های آبی ماه، دیدگاه سختگیرانه او به مقوله جنگ و شجاعت او در میدان نبرد است. با این حال می‌توان ریشه این ویژگی را در صدای تفضلی، مافوق بابا در آغاز جنگ، شنید. تفضلی، شخصیتی است که در این رمان خاطره او تداعی می‌شود و نقش مستقیمی در روایت ندارد و صرفاً نوع شخصیت او و تأثیرش بر بابا

اهمیت دارد. در گفت‌وگویی که بین بابا و رضا براتی، یکی از نیروهای تحت فرمان بابا، جریان دارد، رضا براتی از پیشآمدهای جنگ و حمله‌های صورت گرفته که منجر به کشته شدن نیروها شده بسیار متأثر شده است. هنگامی که بابا با چهره اشک‌آلود رضا مواجه می‌شود او را بابت گریه کردن توبیخ می‌کند:

بابا سرش را برگرداند طرف رضا براتی، نگاهش کرد و گفت: «کنجاش گریه داره این؟»

رضا براتی صورتش را با چغییه پاک کرد: «همه رفتند».[...]

بابا گفت: سبکه یه فرمانده، اون هم تو خط، جلوی نیروهاش گریه کنه. گریه یعنی من کم آورده‌ام، اون هم اینجا، تو خط، جلوی این تانک‌ها تو کم آورده‌ای (همان: ۹۶-۹۷).

این موقعیت دقیقاً تداعی‌کننده گفت‌وگوی بابا و تفضلی است:

«بابا گریه می‌کرد: می‌خوام صد سال سیاه زنده نباشم.

تمام بچه‌های دسته‌اش را جلوی چشمش به رگبار بسته بودند. تفضلی گفت: «نشنیدی چه گفتم؟»

بابا گفت: «از دسته‌مان فقط من ماندم».

[تفضلی: مگه گریه داره این؟] (همان: ۱۸۹).

ب. گفتمان جدل پنهان در رمان این ناقوس مرگ کیست

در رمان این ناقوس مرگ کیست، گفتمان جدل پنهانی در بین گفت‌وگوها و شخصیت‌های مختلف وجود دارد.

فرماندهی پابلو

پابلو و پیلار زن و شوهری هستند که در کوهستان زندگی می‌کنند و در جنگ پیشین شرکت داشتند و در آن پیروز شدند. در جنگ سابق، پابلو نقش فرمانده جنگ را به عهده داشته و نیروها را به‌خوبی هدایت می‌کرده است، همین کارکرد درخشان او در جنگ از او شخصیتی کاریزماتیک ساخته که مورد احترام و اعتماد افراد قرار گرفته. اما پس از جنگ به دلیل افراط در نوشیدن الکل، بنا به نظر دیگر شخصیت‌ها به فردی بزدل و ترسو تبدیل شده که قابلیت نبرد را از دست داده است. بر همین اساس می‌توان گفت پابلو دو وجهه شخصیتی دارد؛ یکی مربوط

به گذشته است که این شخصیتی درخشان است، و یکی مربوط به دوره کنونی است که مورد احترام و اعتماد افراد نیست.

پیلار و پابلو، در موقعیت‌های مختلف با یکدیگر مجادله می‌کنند و بسیاری از این مجادله‌ها بر سر جایگاهی است که آن‌ها در بین افراد دارند. درواقع پیلار بسیار تحت تأثیر شخصیت گذشته پابلو است و به‌نوعی صدای قدرتمند او را تداعی می‌کند. او متأثر از همین شخصیت قوی پابلو در گذشته، با افراد و حتی خود پابلو مواجه می‌شود و سعی می‌کند به آن‌ها فرمان دهد. بنابراین در گفت‌وگویی که بین پیلار و پابلو شکل می‌گیرد، صدای گذشته پابلو در کلام پیلار شنیده می‌شود.

[پیلار:] چه خیال‌هایی ازت داشتم و چی از آب در آمدی! یک سال از جنگ نگذشته آدمی شده‌ای تن‌لش، می‌خواره و بزدل.

پابلو گفت: «تو حق نداری اینجور حرف بزنی. جلوی مردم و این غریبه که بدتر...» [...] زن گفت: «نه بابا! اینجا من فرمان می‌دهم! حرف افراد را نشنیدی؟ اینجا کسی جز من فرمان نمی‌دهد. اگر دلت بخواهد می‌توانی اینجا بمانی و بخوری و بنوشی، البته نه تا خرخره و اگر دوست داری در کارها شرکت کن. اما اینجا من فرمان می‌دهم (همینگوی، ۱۴۰۰: ۸۲-۸۳).

زنانگی پیلار

ماریا دختر جوانی است که در کوهستان با رابرت آشنا می‌شود و رابطه‌ای عاشقانه بین آن‌ها شکل می‌گیرد، اما از آنجایی که ماریا تحت نظر پیلار قرار دارد و به‌نوعی از او آموزش می‌بیند، در گفت‌وگوهای خود با رابرت، به‌طور مستقیمی غیرمستقیم نظرات پیلار را مطرح می‌کند و بر همین اساس صدای پیلار به شکلی پنهان در بین گفت‌وگوی ماریا و رابرت شنیده می‌شود. از آنجایی که رابرت بر خلاف حفظ ظاهر، عقاید پیلار را نمی‌پسندد، سعی می‌کند به‌گونه‌ای با صدای پیلار که در کلام ماریا است مخالفت کند:

[ماریا:] اشتباه می‌کنم و تو به من می‌گویی و من دیگر تکرارش نمی‌کنم، یا شاید فقط یک‌بار دیگر بکنم. آن وقت تو وطن اگر هوس غذاهای اینجا را کردی، برایت می‌پزم. اگر مدرسه‌ای برای یاد دادن وظایف همسری باشد، می‌روم آنجا درس می‌خوانم و یاد می‌گیرم.

[رابرت:] کی این را بهت گفت؟

[ماریا:] امروز که داشتیم اسباب‌ها را می‌بستیم، یک‌ریز تو گوشم خواند که چه کارهایی باید بکنم تا زنت باشم (همان: ۴۶۶).

اعتقاد به کشتار در جنگ

آنسلمویکی از شخصیت‌های رمان است که رابرت به او خیلی اعتماد دارد، درواقع او اولین فرد از افراد کوهستان است که رابرت با او مواجه شد و به دستور گولتس، رابرت را به کوهستان برد. علاوه‌براین به جز ماریا، آنسلمو یکی از افرادی است که رابرت با او رابطه نزدیکی دارد و گاهی گفت‌وگوی صمیمانه‌ای بین آن‌ها شکل می‌گیرد و از عقاید خود با یک‌دیگر گفت‌وگو می‌کنند.

یکی از تکنیک‌های روایی در رمان حاضر، گفت‌وگوی درونی رابرت با خودش است که این گفت‌وگو به دلیل تعارضاتی که او با خود دارد، شکل کشمکش درونی می‌گیرد. مسئله کشتار در جنگ، یکی از دغدغه‌ها و چالش‌های درونی است که رابرت با آن مواجه است. این دغدغه آنچنان جدی است که در گفت‌وگوی بین رابرت و آنسلمو نیز نفوذ می‌کند.

گفت‌وگوی درونی رابرت با خود:

چندتایی از آن‌ها که کشتی فاشیست واقعی بودند؟ خیلی کم. [...] نمی‌دانی کشتن کار ناروایی است؟ آره. اما می‌کشی؟ آره. [...] به مردم و به حقشان برای حکومت بر خودشان معتقدم. ولی به کشتن که نباید معتقد باشی، بنا به ضرورت باید بکشی، اما نباید به آن معتقد باشی. اگر به کشتن معتقد باشی، سراپا در اشتباهی (همان: ۴۰۷).

حزب جمهوری‌خواه

یکی از موضوعاتی که در حزب جمهوری‌خواه اهمیت بسیار دارد و افراد این گروه به آن به‌شدت پایبند هستند، داشتن نظم و حفظ انضباط است. به بیانی دیگر می‌توان گفت داشتن انضباط در جنبش‌های این حزب به‌عنوان یک اصل اساسی حائز اهمیت است و همه افراد موظف به رعایت آن هستند. در یکی از موقعیت‌هایی که از افسران جمهوری‌خواه، انضباط را جزو جدایی‌ناپذیر حزب می‌داند و می‌گوید:

«همه‌تان باید بیایید جمهوری و وارد ارتش شوید. این چریک‌بازی‌های احمقانه خیلی رواج پیدا کرده. همه‌تان باید بیایید زیر پرچم انضباط آزادی‌خواهانه ما. بعد هم هر جا که لازم شد چریک بفرستیم، می‌فرستیم.» (همان: ۵۰۲)

رابرت جوردن در گفت‌وگویی که با آگوستین دارد، درواقع مانیفستیا قانون حزب جمهوری‌خواه را بیان می‌کند و این‌گونه صدای حزب جمهوری‌خواه به‌عنوان صدای سوم در گفت‌وگوی بین آن دو جریان دارد. رابرت جوردن می‌گوید:

می‌بینی که همه‌مان برای یک چیز کار می‌کنیم. پیروزی در جنگ. تا پیروز نشویم چیزهای دیگر ارزش ندارد. فردا کار خیلی مهمی در پیش داریم. درگیر هم می‌شویم. توی درگیری باید انضباط باشد. چون خیلی چیزها برخلاف ظاهر خود هستند. انضباط باید از اعتماد و اطمینان به‌وجود بیاید (همان: ۳۹۳).

۵. نتیجه‌گیری

مقوله دوسویگی بخشی از نظریه چندصدایی باختین است که از رهگذر آن می‌توان صدای نویسنده را به موازات صدای شخصیت‌های دیگر در متن بازشناخت. بنابه عقیده باختین این صدا می‌تواند همسو با صدای شخصیت‌ها باشد و یا اینکه با آن‌ها در تعارض باشد، به همین منظور و در جهت القای این صدا، نویسنده از تکنیک‌های مختلف ادبی استفاده می‌کند.

در سبک‌بخشی، نویسندگان با نام‌گذاری روی شخصیت‌ها، بخشی از هویت آن‌ها را در متن نشان می‌دهند. در رمان کاتب، این نام‌گذاری علاوه بر اینکه شخصیت کاریزماتیک بابا را در جنگ نشان می‌دهد، دلالت بر دیدگاه قهرمان‌پروری دارد که در دوران جنگ در فرهنگ ایران رواج داشته است. اما در رمان آمریکایی نام‌گذاری شخصیت اصلی، افزون‌بر آشکار ساختن شخصیت او، دلالت بر گفتمان سیاسی غالب در جنگ داخلی اسپانیا دارد. در بحث نقیضه، دیدگاه هر دو نویسنده به نوعی در تعارض با گفتمان غالب بر رمان جنگ است. در رمان ایرانی، وجهه مقدس جنگ که در گفتمان فرهنگ ایرانی در دوران جنگ غالب بوده به شوخی گرفته می‌شود، و در رمان آمریکایی نویسنده با ایجاد موقعیت عاشقانه در دل بحران و اوضاع حساس جنگ، جدیت جنگ را به سخره می‌گیرد. گفتمان شفاهی در هر دو رمان، در تعارض با گفتمان غالب رمان و شخصیت‌ها است. با این توضیح که کاتب می‌کوشد وجهه‌ای از شخصیت بابا را نشان دهد که در تعارض با وجهه کاریزماتیک و قهرمان‌گونه اوست، در رمان همینگوی نیز نویسنده به مقولاتی اشاره می‌کند که در لایه‌های پنهان متن گفتمان سیاسی حاکم بر جنگ داخلی اسپانیا را نشان می‌دهد. در گفتمان جدل پنهانی، تأثیر صدای پنهان شخصیت‌ها در گفت‌وگوها قابل دریافت است. در رمان ایرانی، این صدا، صدای قهرمان رمان که قهرمان

جبهه نیز است شنیده می‌شود، اما در رمان همینگوی این صداها بیشتر دلالت بر گفتمان سیاسی دارد.

نتایج پژوهش حاکی از آن است که پژوهش تطبیقی رمان‌های جنگی بر مبنای دوسویتی آشکارکننده دیدگاه ایدئولوژیک نویسندگان است که در لایه‌های متن پنهان است. با این توضیح که در پژوهش حاضر، محمدرضا کاتب در رمان جنگی دوشنبه‌های آبی ماه بیشتر به وجهه‌های فرهنگی، از جمله جنبه قداست جنگ و قهرمان‌پروری نیروهای جنگی و فرماندهان آن در دوران جنگ توجه دارد، اما صدای همینگوی اغلب دلالت بر گفتمان سیاسی و سازوکارهای آن در دوران جنگ داخلی اسپانیا دارد.

کتاب‌نامه

- ابراهیمی خیارک، سمیه. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی عناصر داستان در سه رمان زارهای زنی به نام بیروت و زنگ‌ها برای که به صدا در می‌آیند». رامین محرمی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه محقق اردبیلی.
- استادمحمدی، نوشین و فقیهی، حسین و هاجری، حسین. (۱۳۹۶). «بررسی مصداق‌های چندصدایی در رمان دکتر نون زنش را بیشتر از مصدق دوست دارد». نشریه زبان و ادبیات فارسی. شماره ۸۳، صص ۴۲-۲۳.
- باختین، میخائیل. (۱۳۸۴). زیبایی‌شناسی و نظریه رمان. ترجمه آذین حسین‌زاده. تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات هنری.
- باختین، میخائیل. (۱۳۹۶). تخیل مکالمه‌ای جستارهایی درباره رمان. ترجمه رؤیا پورآذر. چاپ پنجم. تهران: نشر نی.
- پاک‌دست، زهره و حمیدیان، سعید و طهماسبی، فرهاد. (۱۴۰۲). «مؤلفه‌های چندصدایی باختین در رمان «درازنای شب» اثر جمال میرصادقی». نشریه علمی سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی. دوره شانزدهم، شماره ۸۳، صص ۲۴۵-۲۶۲.
- پناهی، مریم، مرتضی هاشمی و محمود براتی. (۱۳۹۵). «تحلیل عنصر زمان در رمان دوشنبه‌های آبی ماه» ویژه‌نامه فرهنگستان (ادبیات انقلاب اسلامی). دوره دوم، شماره ۱، صص ۹۹-۱۳۱.
- تاران، رقیه. (۱۳۹۲). «بررسی و مقایسه شخصیت‌پردازی و پیرنگ در رمان‌های زنگ‌ها برای که به صدا درمی‌آیند و وداع با اسلحه اثر ارنست همینگوی و دو رمان ایرانی زمین سوخته نوشته احمد محمود و شطرنج با ماشین قیامت نوشته حبیب احمدزاده». احمد امین. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهر کرد.

بررسی تطبیقی دوسویگی در رمان‌های ... (فهیمة شفیع و دیگران) ۳۹۹

خضری، رضا. (۱۳۹۵). «بررسی نوآوری‌های داستانی محمدرضا کاتب با تکیه بر چهار رمان دوشنبه‌های آبی ماه، هیس، بی‌ترسی، چشم‌هایم آبی بود». تیمور مالمیر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه کردستان. دست‌خسگ، علی. (۱۳۹۲). «تحلیل گفتمانی رمان‌های اسماعیل فصیح و محمدرضا کاتب در حوزه جنگ (زمستان ۶۲ و دوشنبه‌های آبی ماه)». حسینعلی قبادی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس.

غلامحسین‌زاده، غریب‌رضا و غلامپور، نگار. (۱۳۸۷). میخائیل باختین: زندگی، اندیشه‌ها و مفاهیم بنیادین. تهران: روزگار.

کاتب، محمدرضا. (۱۳۷۵). دوشنبه‌های آبی ماه. تهران: صریح.

مقدادی، بهرام. و یونانی، فرزاد. (۱۳۸۲). «جویس و منطق مکالمه، رویکردی باختینی به اولیس جیمز جویس». پژوهش‌های زبان خارجی. دانشگاه تهران. شماره ۱۵، صص ۱۹-۳۰.

مکاریک، ایرناریما. (۱۳۹۸). دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر. ترجمه مهران مهاجر و محمد نبوی. تهران: آگه. نامورمطلق، بهمن. (۱۳۹۴). درآمدی بر بینامتنیت. تهران: سخن.

همینگوی، ارنست. (۱۴۰۰). این ناقوس مرگ کیست. ترجمه مهدی غبرایی. چاپ چهارم. تهران: افق.

Emerson, Caryl (1997) The First Hundred Years of Mikhail Bakhtin, Princeton University Press

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی